

מלחמת שמיני עצרת

האם מלחמת שמיני עצרת היא מלחמת מצווה?

הרב יעקב אריאל, נשיא ישיבת רמת גן

א. בין הצלה למלחמה

לכאורה מה ההוה אמינא? פשיטא! אין לך מלחמת מצווה גדולה מזו, של עזרת ישראל מיד צר הצורך האויב החמאסי!

אך יש להבחין בין הצלה מרודף לבין מלחמה, אלה שני גדרים שונים. לא כל מצווה, גם אם היא מחייבת מסירות נפש, הופכת למלחמה. במסכת סוטה (מד, ב) נחלקו רבנן ור' יהודה למעוטי גויים דלא ליתי עלייהו, מר קרי לה מצווה, ומר קרי רשות (ראה להלן אות ד). לכאורה, אין הבדל בין יחיד הנרדף על ידי יחיד, לרבים הנרדפים על ידי רבים, זו מצות הצלה, אך לא בהכרח מלחמה.

למלחמת מצווה יש כללים שונים מאלו של הצלת מרודף. בהצלה מרודף יש להתמקד בהצלה עצמה, וברודף בלבד ולא בסביבתו וברכושו. אם אפשר להצילו באחד מאבריו אסור להורגו, ההורגו נחשב רוצח! (אמנם ישראל המציל את חברו מגוי הרודפו אולי לא ייחשב כרוצח, לעניין עונש, אך לכתחילה אין להרוג גוי רודף אם אפשר להציל באבריו). עם סילוק הרדיפה אין להוסיף ולהכותו. ענישה והרתעה אסורות, הן אינן בסמכותו של המציל. אין להזיק לרכושו של הרודף, המזיק תוך כדי רדיפתו פטור רק משום שלא יהיה ממונו חמור מגופו. אין להסתכן כדי להציל את הנרדף. אומנם באשר לחשש סיכון מסופקים הפוסקים אם הדבר מותר, אך אין מי שמחייב אדם להיכנס אפילו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית. ופשוט שאין לפגוע במשפחתו ובסביבתו. מותרת רק הצלה נקודתית, ותו לא.

לכאורה, גם אם רבים רודפים רבים, הכללים הנ"ל יישארו בעינם. מה לי יחיד מה לי רבים. אך מלחמה שאני, ולכן דיניה שונים. את האויב יש להכניע או להרוג, ואין צורך

לדקדק בפגיעה רק באחד מאבריו. מותר לפגוע ברכושו; פגיעה סביבתית מותרת, וכן בתשתיות חיוניות שגם אזרחים תמימים יסבלו ממנה, ואף עלולים להסתכן מחמתה. ואפילו פגיעה לא מכוונת באזרחים שאינם לוחמים נסלחת. האחריות לכך מוטלת על אותם אזרחים, וכדברי שאול לקינים "סְרוּ רְדוּ מִתּוֹךְ עֲמַלְקִי פֶּן אֶסְפָּךָ עִמּוֹ" (שמ"א טו, ו). כמו כן אין צורך להתמקד רק בהצלה, אלא מותר להילחם עד הכנעתו הסופית של האויב, והרתעתו לטווח רחוק (ראה שמ"ב ח, ב). במלחמת מצווה חובת הגיוס חלה על כולם, יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. המתגייס יודע שהוא מסתכן ואף עלול ליהרג, החשש במקרים חריגים ל"פן ימות במלחמה" נאמרה רק במלחמת רשות, אך במלחמת מצווה "כזה וכזה תאכל החרב" (ראה מנ"ח תכה). מלחמה מותרת בשבת לא רק משיקולי פיקוח נפש ישירים אלא גם מעבר להם, משום "עד רדתה".²

מה מגדיר אפוא מלחמת מצווה, והאם זו חלה גם על מלחמת שמיני עצרת?

ב. דע את האויב

אומנם מלחמה זו היא מלחמת ישראל מדי צר הצורך, אכזר ומסוכן מכל צורך אחר. אך מניעיו ומטרותיו שונים מאויב רגיל. החמאס הוא תנועה דתית מוסלמית המגדירה מלחמה זו כג'יהאד. מטרתה השלטת האסלאם על כל המרחב באזורנו (ואם אפשר על כל העולם!). בעצם, האויב היה אמור להציע לנו, עובר למתקפה הנוראית שלו, או להתאסלם חלילה, או לחסות תחת כנפיו כבן חסות שחירותו, גם זו הדתית, כפופה לאסלאם ("מיד"י" בערבית. ויש כפיפות מרוככת יותר הנקראת "מילת"). אך הוא יודע שכנראה אין אחד בישראל, דתי או חילוני, ימני או שמאלני, שיסכים לאחת מהצעות אלו, לכן הוא פתח במלחמת חורמה זוועתית.

אין ספק שבאותה שעה של פתיחת המתקפה הרצחנית, שמטרתה הייתה להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים, הייתה זו מלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר כפשוטו. אך אחרי שהסכנה המיידית נהדפה, הפולש הוחזר למנהרותיו והוא נלחם נגדנו בטילים ובגיחות ממארבים, מטרת המלחמה עכשיו היא מיגור האויב עד חורמה, כולל מקורות ההסתה שלו. חובתנו לעקור את הרשע מן השורש. המנהיגות האידיאולוגית שלו מסוכנת לא פחות משרשרת הפיקוד שלו. היא המשלהבת את הרוחות, ויוצרת את המוטיבציה לרצח ולסדזים.

1 חוץ מעצי פרי. וגם זאת מותר אם יש צורך בהרתעה מרחיקת לכת. ראה רמב"ן דברים כ, יט.
2 רדב"ז הל' מלכים ח, א וראה מש"כ ב"אמונת עתיך" 142 שבט תשפ"ד על "דין הותרה במלחמה בשבת".

נמצא שהעימות האמיתי בינינו לביןם שורשו בקוראן ומפרשיו ומניעיו הדתיים. מבחינת החמאס זו מלחמת דת. אומנם מבחינתנו אין זו בהכרח מלחמת דת, איננו נלחמים נגד האסלאם, אלא נגד פרשנים קיצוניים שלו. מצידנו אנו מעוניינים שכל המוסלמים ילכו אחרי פרשנים מתונים יותר של האסלאם. אולם כרגע אנו נלחמים נגד פנאטים דתיים הרודפים אותנו על היותנו יהודים שאינם מכירים באסלאם. האם גם מלחמה זו נכללת בגדר מלחמות המצווה המוכרות לנו, או אולי גדר אחר?

ג. מלחמה על מצווה ומלחמת מצווה

מלחמת ישראל מיד צר היא מלחמה על קיומנו הפיזי. קיום מצוות הוא חיוני לא פחות, אם לא יותר, אך גדרו שונה. מלחמה על קיום מצווה אינה בהכרח מלחמת מצווה. מלחמה דומה הייתה מלחמת החשמונאים (עוד נעמוד עליה בהמשך ראה אות ז). על ניצחונה טוען המהר"ל מפראג (נר מצווה ב - עניני חנוכה ד"ה ואמרנו מאי) -

מה שחייב להודות ולהלל, זהו כאשר נעשה לו נס בשביל **הצלתו**, ולא בשביל שנעשה לו נס לעשות המצוה, כי אין המצוה הנאה אל האדם.

לפי זה צריך עיון, האם גם עילת מלחמתם של החשמונאים, לאפשר קיום מצוות ללא הגבלה, וטיהור המקדש, היא בגדר מלחמת מצווה הרגילה, או שמא בגדר אחר. לפי המסופר בספר חשמונאים (א פ"ג) הם נהגו לפטור את כל החוזרים מעורכי המלחמה כדין מלחמת הרשות. משמע שלא התייחסו למלחמתם כאל מלחמת מצווה רגילה (ראה להלן אות ט).

אומנם כרגע החמאס אינו מעלה שום דרישה דתית אלא רק שולל את עצם קיומנו כאן, אך מי שמכיר את האידיאולוגיה שלו יודע שמדובר במצווה דתית במהותה ובשמה הוא נלחם בנו. ואנו נאבקים אפוא על הצלתנו הרוחנית. ובוודאי שחובתנו להיאבק עליה. השאלה היא רק אם מאבק זה הוא בגדר מלחמת מצווה, או גדר אחר.

ד. עזרת ישראל מיד צר

עצם הגדרתה של מלחמת ישראל מיד צר כמלחמת מצווה צריך עיון. אומנם מסברה נראה פשוט לכאורה שעזרת ישראל מיד צר היא מצווה לא פחות ממצות החרמת עמי כנען ומחיית עמלק, אדרכה, כל המציל נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. מלחמת יהושע בעמלק הייתה באמת עזרת ישראל מיד צר, אך המלחמה נגדו לדורות כבר אינה כזאת, אלא דומה יותר למעוטי גויים דלא לייתי עליהו, ואם כן

אפשר ללמוד מקל וחומר שעזרת ישראל מיד צר היא מלחמת מצווה. ולא היא. אנו עוסקים בדיני נפשות וכשם שאין עונשין מן הדין אין גם ללמוד גדרי מלמה מן הדין.

אומנם הרמב"ם (מלכים ה, א) פסק:

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

אך בגמרא במסכת סוטה (מד, ב) מוזכרות רק שלוש מלחמות:

מלחמות יהושע לכבש - דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה - דברי הכל רשות, כי פליגי - למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עליהו, מר קרי לה מצוה, ומר קרי רשות; נפקא מינה לעוסק במצוה שפטור מן המצוה.

עזרת ישראל מיד צר אינה מוזכרת כלל בגמרא. ואם הרמב"ם הסיק זאת מדעת עצמו היה צריך לומר "יראה לי". למרות שניתן לומר שהסברה כל כך פשוטה לו עד כדי כך שכל בר דעת מבין זאת מעצמו, בכל זאת קשה מדוע הגמרא לא כללה זאת יחד עם עמלק וכנען. ואכן המאירי (בית הבחירה סוטה מב, א) אומר -

לא נחלקו אלא שנלחמים עם אויביהם מחמת שיראים מהם שיבאו עליהם או שנודע להם שמכינים עצמם לכך שלדעת חכמים הרי זו מצוה והעוסק בה פטור מן המצוה ואין צריך לומר אם כבר באו ולדעת ר' יהודה כל שלא באו רשות הוא והעוסק בה אינו פטור מן המצוה והלכה כרבנן.

אלא שהוא פסק שגם דלא ליתו עליהו היא מלחמת מצווה, והרמב"ם פסק שזו מלחמת רשות.

ומסתבר יותר שהרמב"ם פסק כירושלמי (כמו שכתב הקרן אורה ד"ה אמר ר' יוחנן), האומר:

רבי יהודה היה קורא מלחמת רשות כגון אנן דאזלין עליהון. מלחמת חובה כגון דאתיין אינון עלינון.

בכל זאת יהיה הבדל בין מלחמת ישראל מיד צר לבין מלחמות כנען ועמלק. באלו מצות המלחמה היא המחייבת את החרמת עמי כנען ומחייבת עמלק. במלחמת עזרת ישראל מיד צר המצווה היא המחייבת מלחמה. כל יחיד מישראל מחויב במצוות לא תעמוד עם דם רעך וכדי להדוף אויב המאיים בפלישה או שכבר פלש צריכים כל

היחידים להתארגן יחד ולהילחם באויב. כבודדים לא יצליחו למגר את האויב. בעמי כנען ועמלק החיוב חל מהכלל על הפרט (דדוקציה). ובעזרת ישראל מיד צר החיוב חל מהפרט על הכלל (אינדוקציה). ומכאן המחלוקת בין ר"י ורבנן האם העוסק במצווה פטור מן המצווה.

וזאת על פי מה שכתב הגר"י גרשוני (משפט המלוכה ה, א) שבמצווה ציבורית לא חל הכלל של העוסק במצווה פטור מן המצווה, אלא רק במצווה פרטית. לכן במלחמת כנען ועמלק שהן מצוות ציבוריות אין פטור של העוסק במצווה פטור מן המצווה, מה שאין כן בעזרת ישראל מיד צר, שביסודה היא מצווה פרטית - העוסק במצווה פטור מן המצווה. ולכן לר"י חתן בשנה הראשונה שהוא מחויב לשמח את אשתו פטור ממלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר שביסודה היא מצווה פרטית של לא תעמוד על דם רעך. אך הנוטע כרם וארש אישה אינו מקיים מצווה אלא זהו פטור מיוחד במלחמת הרשות לא פטור ממלחמת מצווה, גם אם היא עזרת ישראל מיד צר.³

הרמב"ם פסק שאין הבדל בין עזרת ישראל מיד צר לבין כנען ועמלק כי בכלם יש מצווה אישית להילחם ולהרוג את האויב. אך מלחמת שמד שהחיוב האישי שבה הוא למסור את הנפש בצורה פסיבית ליהרג ולא לעבור, שבה יש תקיפה אקטיבית של האויב לא ראינו ולא שמענו. אם כן מלחמת מצווה מנלן?

האמת ניתנת להיאמר, שגם יחיד העומד בפני גזרת שמד לא חייב רק למסור את נפשו, אלא רשאי גם להרוג את הגוי הכופה עליו לעבור עברה. אומנם לא מצינו הלכה ברורה בנושא זה, שבשעת השמד יש לאדם לתקוף את הגוי המאיים עליו. כי לצערנו, מצבם העגום של ישראל היה כה חמור שאפשרות כאת לא עלתה על הפרק, ולכן גם לא עלתה על הדעת. אך הסברה נותנת שבמקום שיש אפשרות כזאת, עדיף שהגוי המאיים ימסור את נפשו ולא הישראל הנרדף.

נניח שגויים מאלצים ישראלים לחלל שבת, האם מותר לישראלים להרוג את הגויים גם בשבת? הרי עצם הריגת הגויים היא חילול שבת. ואם במלחמה עסקינן, האם ההיתר של מלחמה בשבת חל גם על גויים המאלצים אותנו לחלל שבת?

3 וודאי חתן שרואה לידו אדם בסכנה ואין מלבדו מי שיציל הוא חייב במצות לא תעמוד על דם רעך, אך במלחמת ישראל מיד צר שרבים מישראל נהונים בצרה ובשביה ולכן הוכרזה על הצלתם מלחמת מצווה ורבים מגויסים אומנם כולם מקיימים מצווה אישית אך מכיון שיש גם אחרים שמקיימים את המצווה היא אינה אישית ומוחשית כל כך עד כדי חיוב אישי ממש והוא עוסק במצווה שבטור מן המצווה.

ה. חילול שבת ביחיד

גוי המאיים על ישראל להורגו אם לא יחלל את השבת נחשב לרודף, והבא להורגך השכם להורגו גם בשבת. יש ללמוד זאת מדין בא במחתרת (בסנהדרין עב, ב) שאין לו דמים בין בחול בין בשבת. וכן כתב הרמב"ם (גניבה ט, ז):

בא במחתרת בין ביום בין בלילה אין לו דמים אלא אם הרגו בעל הבית או שאר האדם פטורין, ורשות יש לכל להרגו בין בחול בין בשבת בכל מיתה שיכולין להמיתו, שנ' אין לו דמים.

כלומר, זכותו של אדם לעמוד על ממונו, וכדי להינצל מהגנב שעלול לתוקפו - הוא רשאי להורגו מדין הבא להורגך השכם להורגו, אפילו בשבת. יש ללמוד בקל וחומר מממון, שזכותו של אדם לעמוד על תורתו, לא פחות מאשר על ממונו, ואם מישהו מאיים עליו להורגו אם לא יחלל שבת - הוא רשאי להורגו.

ואפילו המג"א (שכט, ה), שכתב לעניין ממון -

וצריך עיון דיניחנו ליקח הממון ולא יחלל שבת ואפשר כיון דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו חיישי שמא יעמוד אחד נגדם ויהרג ולכן מחללין אבל באדם יחיד יניח ליקח ממונו ולא יחלל שבת עיין מה שכתבתי ססי רמ"ח:

לא אמר זאת אלא בממון שניתן למחילה, אך מצווה אינה ניתנת למחילה.

ולכאורה עצם דברי המג"א צריך עיון, הרי הגמרא בסנהדרין מתירה במפורש לחלל שבת! אך באמת זהו רק באדם שמכיר את עצמו, ויודע שאינו מסוגל לעמוד על ממונו ולהיאבק עם הגנב. במצב זה אין חשש שהגנב יהרגנו, ולכן גם הוא אסור לו להרוג את הגנב, אלא עליו למחול על ממונו. אך מי שמכיר את עצמו כמי שמסוגל להיאבק עם הגנב אינו חייב למחול על רכושו, ואם כתוצאה מכך הוא עלול להסתכן מותר לו להרוג את הגנב. לכן כתב המג"א שהתורה כשהתירה להרוג גנב בשבת אמרה זאת בצורה כללית, כי יש בני אדם המסוגלים להתמודד עם גנבים ולהיאבק בהם. לכן סתמה והתירה. אך למעשה, יחיד המכיר את עצמו שאינו בכללם שימחול.

והוא הדין במסירות נפש על עברות בשעת השמד. מי שמסוגל לתקוף את הגוי המאלץ אותו לעבור עברה מותר לו להורגו אפילו בשבת. אך בדרך כלל הדבר לא אפשרי, ולכן הורו חז"ל שימסור את נפשו. כזה היה מצבם העגום של ישראל בגולה. אך הסברה נותנת שבמקום בו הישראל יכול להגן על עצמו הוא רשאי לעשות זאת גם בשבת (ר' להלן אות ז).

ו. חילול שבת לצורך קידוש השם

למסקנה דומה ניתן להגיע מכיוון אחר:

מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה; ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות, ואי לא בעי, כייפינן ליה (וע"ל סי' שכ"ח סעיף י').⁴

הבית יוסף הביא בשם הרשב"א שענה על שאלה דומה:

דעתי נוטה שאין דוחין שבת על הצלה מהעבירות לפי שאמרו אין אומרין לאדם עמוד וחטוא בשביל שיזכה חבירך.

הבית יוסף עצמו חלק עליו על סמך התוספות (שבת ד, א) שבאחד משני תנאים אומרים חטא כדי שיזכה חברך במצווה רבה, וכשלא פשע. הצלת הבת שלא תשתמד היא מצווה רבה, והיא לא פשעה בכך שנחטפה.⁵

המגן אברהם הוסיף נימוק נוסף בדומה לפיקוח נפש, משום "חלל עליו שבת אחת כדי שיקיים שבתות הרבה". יש גם שיקול נוסף (על פי הגמרא במנחות מח, א) - חטא בשבת כדי שתזכה בשבת.

ואין להקשות, הרי בהריגתו הוא מחלל שבת? אין זה חילול שבת. דבר זה יש להוכיח משיטת ר"א בנו של רשב"י במסכת סנהדרין (עג, ב) שניתן להציל מחלל שבת בנפשו. התוספות שם בד"ה 'חד למעוטי' מקשים: "הא מציל גופיה קא מחלל שבת דחובל בחבירו ואיך יחלל שבת להציל חבירו מחילול שבת?"

עונה על כך המשך חכמה (שמות לא, יד):

וגדולה מזו מצאנו לר' אלעזר בן שמעון שהרודף לחלל שבת מצילין אותו בנפשו, אעפ"י שהרודף אחריו וההורגו יחלל שבת בהריגתו, היינו שזה הרודף לחלל שבת הוא רודף לחלל במרד ובמעל ולשקר בעדות שמו הגדול יתברך. אבל ההורגו הוא מחלל שבת כדי לקדש שמו יתברך, וחלול שבת אינו רק הזדון והשקר בעדותו של השם יתברך.

אומנם הלכה כרבנן ולא כר"א בר' שמעון, אך גם הם נזקקים לפסוק ממנו הם לומדים

4 שו"ע או"ח שו, יד.

5 הגר"א שם כתב שהרשב"א לשיטתו בחידושו למסכת שבת לא תירץ כתירוץ התוספות.

6 קושייתם שם היא על רבנן, אך ניתן להקשות זאת גם על ר"א בן שמעון.

שאינן לחלל על כך שבת, ואלמלא כן היו סוברים כר"א בר' שמעון (ראה תוספות הנ"ל).

בדרך כלל מצות קידוש השם מתבטאת במסירות נפש פסיבית, שבה ישראל הנדרש לעבור על דתו חייב למסור את צווארו לשחיטה. זו הייתה בדרך כלל הסיטואציה של יהודים בגלות; לא הייתה להם אלטרנטיבה. אך אילו יכול היה אותו ישראל להתנפל על הגוי התוקף אותו ולהורגו היה בכך קידוש השם לא פחות ממסירות הנפש הפסיבית, אם לא יותר. מסתבר שמצות קידוש השם היא עצם ה**נכונות** למסור את הנפש, אך לא המוות בפועל (בדומה למוסר הנפש הראשון - יצחק אבינו בעקדה). ומצווה זו דוחה שבת, כדמוכח מר' אלעזר בר' שמעון (בסנהדרין עג, א) ולא נחלקו עליו רבנן אלא בישראל שמחלל שבת, שלשיטתם אין מצווה להצילו מחילול שבת בנפשו. אך כשישראל נדרש על ידי גוי לחלל שבת והוא מציל את עצמו בהריגתו של הגוי הוא לא חילל שבת, אדרבה הוא קידש את השבת ואת השם וכמו שכתב המשך חכמה: "הוא מחלל שבת כדי לקדש שמו יתברך". ודומה לכך במנחות (מת, א) "עמוד חטא בשבת כדי שתזכה בשבת".

למדנו אפוא שכפייתו של יחיד מישראל לחלל שבת מצדיקה חילול שבת פרטי בהריגתו של הכופה. מה יהיה גדרה של מלחמה כזאת בשבת? מסתבר שמה שמותר ליחיד מותר גם לרבים מקל וחומר.

האם מותר לחלל שבת גם כדי להינצל מעברות אחרות? אומנם שבת היא עברה אחת, בעוד שכניעה לאסלאם, חלילה, יש בה פי כמה וכמה עברות רבות וחמורות; האם בכל זאת הדבר מותר בשבת?

ז. מלחמת החשמונאים

בספר חשמונאים א (פ"ב) מסופר:⁷

במערה אחת ביהודה היו כאלף איש ונשים וטף לרוב והמה במערה ההיא שומרים את יום השבת ויבאו היוונים על פי המערה ההיא ויאמרו להם "צאו מפה וחללו את השבת ועשו את מצות המלך וחיו ולא תמותו" ויענוהו "לא נצא ולא נחלל את השבת כי עדים עלינו היום השמים והארץ כאשר קבלנו בסיני לקיים מצות תורתנו ועתה אם יש את נפשכם להמיתם המיתונו כי לא נעשה מצות מלככם". ויצו פוליפוס ויכרתו עצים מההר ויביאום אל פי מערה ויתנו בהם אש ותעשן המערה פנימה וימותו כולם בעשן.

7 בגלל העדר תוכנת מחשב לספר חשמונאים הדברים לקוחים בחלקם מספר יוסיפון. וראה ליבון סוגיה זו על ידי הרב משה צבי נריה במאמרו "להלכות מדינה" בספרו "צניף מלוכה".

ומתתיהו ורעיו שמעו את הדבר הזה ותצר להם מאוד ויאמרו איש אל אחיו אם עשה נעשה כאשר עשו אחינו, לבלתי התייצב מול הגויים בעד נפשנו ותורתנו. עוד מעט והשמידונו וייעצו כולם ביום ההוא לאמור אם הילחם יילחמו בנו אובינו ביום השבת ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמו אחינו במערות

על מה נסב הדיון בין החסידים לבין מתתיהו?

שני נושאים עמדו על הפרק, שהם בעצם שני צדדים של מטבע אחד: א. האם מצות קידוש השם היא פסיבית או אקטיבית? ב. האם מותר לחלל שבת כדי להיאבק בגויים המאלצים אותנו לחלל שבת?

ניתן לכלול את שני הנושאים תחת כותרת אחת - מלחמה.

החסידים הגדירו את התנפלות היוונים עליהם ביום השבת כדין שעת השמד, שבה יחיד הנדרש לחלל שבת - עליו למסור את הנפש ולא לחלל שבת. אין הבדל בין יחיד בודד לרבים. ההבדל הוא רק כמותי, אך דין אחד לשניהם. לעומתם, מבחין מתתיהו בין יחיד לציבור. כאן מדובר בגזרת שמד לאומית. לא יעלה על הדעת שאומה שלמה תמסור את נפשה ותרד חלילה מעל במת ההיסטוריה, רק בגלל שגויים מאיימים להשמידה. לא לכך התכוונה התורה במצות קידוש ה'. מובטחנו שנצח ישראל לא ישקר. לא ייתכן שעם ישראל ייכחד חלילה, התורה לא דרשה מסירות נפש כלל ישראלית.⁸ אין לך חילול השם גדול מזה. "לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לְאֵמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהַרְגֹתָם בְּהָרִים וּלְכַלְתָּם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (שמות לב, יב). ציבור יכול וחיוב להתארגן למלחמה אקטיבית על האויב, וה' יעזור לו שיצליח.⁹

ההבדל בין גזרת שמד למלחמה הוא ההבדל שבין פרט לכלל. אדם פרטי לא יכול להילחם, לא רק מחוסר אפשרויות מעשיות, אלא כי מלחמה מעצם מהותה היא מושג ציבורי. יחיד יכול להתעמת מול יריבו, אך מכיוון שאינו ציבור אין לעימות זה גדר של מלחמה; זהו ריב, עימות, קטטה, אך לא מלחמה. לכן, מחוסר בררה, הוא יכול רק למסור את נפשו באופן פסיבי. אך ציבור הוא מושג שונה; ההבדל הוא לא רק כמותי, אלא איכותי. לציבור ארץ יש מעמד הלכתי אחר. עמד על כך המהר"ל בגור אריה (בראשית לד, יג) בהסבר מעשיהם של שמעון ולוי בשכם:

8 אומנם יש יהדות גדולה גם בגולה, אך הגרעין המרכזי נמצא בא"י; הוא כלל ישראל.

9 קיימא לן דלא כלה שבטא (בבא בתרא קטו, ב) וקל וחומר היהדות בארץ ישראל. ראה גם ספר המצוות לרמב"ם עשה קנג.

לא דמי שני אומות, כגון בני ישראל וכנעניים, שהם שני אומות, כדכתיב (פסוק טז) "והיינו לעם אחד" - ומתחלה לא נחשבו לעם אחד, ולפיכך הותר להם ללחום כדין אומה שבא ללחום על אומה אחרת, שהתירה התורה... והכי נמי כל המלחמות.

ומכאן גם היתר פגיעה בתשתיות כדי להחליש את האויב, ואפילו של אזרחים טובים שאינם מעורבים בלחימה, כי המלחמה היא נגד הקולקטיב כולו. ומכאן גם המימרה "טוב שבגויים הרוג [במלחמה, הרי"א]" (מכילתא דר"י בשלח - ויהי א) אין הכוונה להריגה מכוונת של שוחר שלום. אלא מכיון שהמלחמה היא נגד הקולקטיב אי־אפשר להימנע מפגיעה לא מכוונת גם בגוי טוב, הוא חלק מהכלל (ראה גור אריה שמות יד, ז). מתתיהו הסתמך כנראה על התקדים של מלחמת מדין שגם היא הייתה מלחמת דת.

ח. מלחמת מדין

המדיינים לא איימו על ישראל איום פיזי, אלא החטיאו אותם. הייתה זו מלחמת נקמה. הלוחמים סברו שזו מלחמת מצווה רגילה שבה הורגים רק את הזכרים, ועל כך משה קצף עליהם, שכן הנשים היו עילת המלחמה: "הַחַיִּיתִם כָּל נְקֵבָה! הֵן הִנָּה הִיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדָבָר בְּלָעַם לְמִסַּר מַעַל בַּה'" (במדבר לא, טו-טז). עילת המלחמה הייתה אפוא מצווה מהתורה. היו לה גדרים ייחודיים. משום כך סובר הרמב"ן (במדבר לא, כג) שלא הותרו להם גיעולי נוכרים:

והזהיר אותם עתה בהגעלת כלי מדין מאיסורי הגויים, ולא אמר להם זה מתחלה בכלי סיחון ועוג שלקחו גם שללם... הטעם, כי סיחון ועוג מלכי האמורי הם וארצם מנחלת ישראל היא, והותר להם כל שללם אפילו האיסורים... אבל מדין לא היה משלהם ולא לקחו את ארצם, רק לנקום נקמתם הרגו אותם ולקחו שללם ולכך נהג האיסור בכליהם.¹⁰

האם הייתה זו מלחמת רשות ולא מלחמת מצווה? אי־אפשר להגדיר את מלחמת מדין כמלחמת רשות, שכן ה' ציווה במפורש את משה: "נָקֵם נְקַמְתָּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמְּדִיָּנִים" (במדבר לא, ב). וכן בהמשך שם: "וַיִּצְבְּאוּ עַל מְדִיָּן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" (שם ז). ויש לבאר על פי מה שכתב הפני יהושע (שבת סד, א בדעת התוספות שם):

ונראה לי דהא דפשיטא להו להתוס' הך סברא לחלק בין מלחמת מדין

לז' אומות היינו מדאשכחן במלחמת מדין שצוה להם אלעזר על הגעלת כלים ואי ס"ד דמלחמת מדין כמלחמת שבע אומות דמי אם כן אין צורך להגעיל הכלים דהא אפילו כתלי דחזירי הותרה להם כדאייתא בפרק קמא דחולין [י"ז ע"א] וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירושו החומש... ואם כן לפי זה על כרחך דמלחמת מדין **רשות קרי לה לגבי שבע אומות** אף על פי שהיה ע"פ הדיבור כדאמרינן בסוטה סוף פרק משוח מלחמה דמצוה לגבי חובה רשות קרי ליה מש"ה משמע להו להתוס' דבמלחמת מדין אפילו יפת תואר הותרה להם.

כלומר, **יחסית** למלחמת מצווה ממש, מלחמת מדין נחשבת למלחמת רשות. אך בעצם גם היא מלחמת מצווה, אלא מסוג אחר. הדבר מתבטא בעיקר באיסור מאכלות אסורות, דבר שהותר במלחמת מצווה.

ייחודה של מלחמת מדין באה לידי ביטוי בהבדל בין דבר ה' למשה ובין דבר משה לישראל. ה' אומר: "נִקְמָה נִקְמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים" (במדבר לא, ב). לעומת זאת משה אומר לישראל. "לָתֵת נִקְמָת ה' בְּמִדְיָן" (שם ג).

ה' אומר למשה שמלחמה זו היא בעצם נקמת ישראל, כי השלכותיו של חטא נישואי התערובת הן סכנה קיומית לעתידו של עם ישראל. משה מתיחס לעילת המלחמה מזוית ראייתנו העכשווית כבני אדם, שהעילה היא חילול כבוד ה'. אי לכך הגדרתה ההלכתית של מלחמה זו מיוחדת. היא ממוצעת בין מלחמת מצווה למלחמת רשות.

מתתיהו למד ממנה שגם מלחמת דת היא מלחמת קיום ככל מלחמות המצווה. לכל היותר יש ללמוד ממנה איסור מאכלות אסורים. במלחמה על ייחודו הרוחני של עם ישראל יש להתקדש במיוחד. בעיקר באיסור זה ניכרת ההבדלה בין ישראל לעמים כמו שכתוב בסוף פרשת קדושים (ויקרא כ, כה-כו):

וְהִבְדַּלְתֶּם בֵּין הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה לַטְּמֵאָה וּבֵין הָעוֹף הַטָּמֵא לַטְּהוֹר וְלֹא תִשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם... וְהֵייתֶם לִי קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' וְאַבְדַּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי:

לא מקרה הוא שדווקא באותה תקופה גזרו חז"ל "על פתן ושמן משום יינו, ועל יינו משום בנותיהן, ועל בנותיהן משום דבר אחר [=ע"ז]" (שבת יז, ב).

ט. על הנסים ועל המלחמות

חז"ל, בנסחם את תפילת "על הנסים", אשררו את סברתו של מתתיהו והדגישו "על המלחמות...", וכל תוכנה של התפילה הוא רק המלחמה: "מסרת גבורים ביד חלשים

ורבים ביד מעטים...". נושא הנרות הוזכר רק ברמז: "והדליקו נרות בחצרות קדשך", וספק אם בכלל התכוונו לנס פך השמן (ראה באהלה של תורה ז, ג). כבר עמד על כך המהר"ל (נר מצווה ב - עניני חנוכה ד"ה ואמרו מאי) -

ואם תאמר, וכי בשביל שנעשה להם נס בהדלקה, שלא תהיה בטילה ההדלקה, היו קובעין חנוכה. כי מה שחייב להודות ולהלל, זהו כאשר נעשה לו נס בשביל הצלתו, ולא בשביל שנעשה לו נס לעשות המצוה, כי אין המצוה הנאה אל האדם... [אך מאחר] שבאו היונים לבטל התורה ומצוותיה מן ישראל.

רוצה לומר שגם מלחמת דת היא מלחמת קיום. אילו היה מדובר רק במצווה אחת, כגון הדלקת נרות במקדש, היינו נאבקים על כך, אך לא היינו מכריזים על כך מלחמה. ואכן, לדעת המהר"ל איננו קובעים שמונה ימים טובים רק בגלל הדלקת הנרות. מטרתם הייתה "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך"; המשמעות הייתה חיסול חלילה של עם ישראל. כי אין אומתנו אומה אלא בתורתה, והן הן חיינו ואורך ימינו. הייתה זו מלחמת מצווה שדוחה שבת ככל מלחמות המצווה, אם כי בהגבלות מסוימות. כגון בפטורם של חלק מעורכי המלחמה כמסופר בספר חשמונאים א (פ"ג) על יהודה המכבי לפני מלחמתו בגורגיאש:

ויעבר קול במחנה לאמר, מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו... ילך וישוב לביתו ככתוב בספר תורת ה'.

פטור זה נאמר במלחמת הרשות, ולא במלחמת מצווה, שבה הכול חייבים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. וקשה, הרי לאחר שמתתיהו הגדיר את מלחמת הקיום הרוחני כמלחמת מצווה לא מסתבר שבדבר כה עקרוני, כגיוס חובה טוטאלי, יגדיר אותה כמלחמת רשות! יהודה המכבי לא היה משחרר לוחמים חיוניים רבים מצבאו המצומצם בלאו הכי. על כורחך צריך לומר שהחזרתם של אלו מעורכי המלחמה לא הייתה בגלל מגבלותיה של מלחמת הדת, אלא משום שההתארגנות הציבורית בתחילת ההתקוממות הייתה ספונטנית. טרם הוקמו מוסדות שלטון שבסמכותם להטיל גיוס חובה. לכן התייחס יהודה אל הלוחמים כאל מתנדבים. רק מאוחר יותר, אולי כאשר מינו את שמעון לנשיא, נוצרה סמכות ממלכתית.¹¹

11 גם דבורה משבחת את "המתנדבים בעם" ורק מגנה את ראובן אשר ודן שלא הצטרפו לעזרת ה' בגבורים, אך לא מטילה עליהם סנקציות. את מרזו היא קיללה, כי הייתה כנראה עיר במחוז השבטים זבולון, או יששכר ונפתלי, שמינו את ברק ודבורה למנהיגיהם הסמכותיים.

י. קידוש השם במלחמה

החידוש של מלחמת חשמונאי היה שגם מלחמת שמד היא מלחמת מצווה וכלולה בעזרת ישראל מיד צר, אף על פי שאינה מלחמה על הגוף, אלא על הנפש. אך בראייה מעמיקה יותר, גם כל מלחמות ישראל הן בעצם מלחמות על קידוש השם, כמו שכתב הרמב"ם (מלכים ז, טו):

ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל **יחוד השם** הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד... וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו **לקדש את השם** בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה... שנאמר: **כי מלחמות ה' אדוני נלחם.**

כי כל הלוחם נגד ישראל לוחם בעצם נגד א-להי ישראל. כי המייחד את ישראל מן העמים הוא היותו עם ה' שקיבל תורה בסיני. הארון ההולך בראש צבאות ישראל בתחילת המסע לכיבוש הארץ מדגיש את המוטיב הערכי של מלחמות ישראל (במדבר י, לה): **"וַיְהִי בְּנִסְעֵ הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֵיבֵיהֶם וַיִּנְסוּ מִשִּׁנְאֵיהֶם מִפְּנֵיהֶם"**, ופירש רש"י: **"משנאיך - אלו שונאי ישראל, שכל השונא את ישראל שונא את מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים פג, ג) 'וּמִשִּׁנְאֵיהֶם נִשְׂאוּ רֹאשׁ', ומי הם, 'עַל עֲמֻדָּה יַעֲרִימוּ סוּד'"** (ומקורו בספרי, עיני שם שהביא סימוכין נוספים לרעיון זה). וכן תרגם הירושלמי: **"וַיִּתְבַּדְּרוּן בְּעֲלֵי דְבַבְיָהוּן דְּעַמְקָה"**.¹²

הניצחון צריך להיות ניצחון רוחני של ביעור שורש הרוע. איננו נלחמים נגד האסלאם, אלא נגד הפרשנות הקיצונית שלו שלפיה אין לעם ישראל זכות קיום ובפרט בארצו. אנו צריכים לקוות שהניצחון על החמאס יביא להתעוררותן של קבוצות מתונות באסלאם, השוללות את האלימות והשנאה, ומעוניינות לחיות בשלום עם אחרים. יהיה זה קידוש השם בעולם, ותקוים בנו נבואת ישעיהו (ס, א-ג, יח):

קוּמִי אֲרִי כִּי בָּא אֲוֶרָה וְכָבוֹד ה' עֲלֶיךָ זָרַח: כִּי הִנֵּה הַחֲשֹׁךְ יִכְסֶה אֶרֶץ וַיִּעֲרָפֶל לְאֲמִים וְעֲלֶיךָ יִזְרַח ה' וְכָבוֹד עֲלֶיךָ יִרְאֶה: וְהִלְכוּ גוֹיִם לְאוֶרָה וּמְלָכִים לְנֶגְהָ זָרְחָה... לֹא יִשְׁמַע עוֹד חֲמָס בְּאֶרֶץ שֵׁד וְשֶׁבֶר בְּגְבוּלֶיךָ וְקָרַאת יְשׁוּעָה חוֹמֹתֶיךָ וְיִשְׁעֶיךָ תִּהְיֶה:

12 וראה מה שכתב הגרי"א הרצוג (פסקים וכתבים או"ח מח עמ' רטו-רטז), והגר"ש ישראל על היתר הסיכון במבצע יונתן (ב"שביליך" כט-ל כסלו תשל"ז), והבחור הקדוש יעקב אילוז הי"ד (בספר "לזו לאילוז" בעמ' 36-37 ומה שכתב שם בעמ' 53-54).